

Boekbesprekingen

Cohortverschillen staan tegenwoordig sterk in de belangstelling. Enkele voorbeelden kunnen dit verduidelijken. Onder redactie van Ester, Halman en De Moor verscheen *The individualizing society: Value change in Europe and North America* (1993). Een internationaal vergelijkend onderzoek naar religieuze, politieke en aanverwante waarden. De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid kwam vrijwel tegelijkertijd met *Ouderen voor ouderen. Demografische ontwikkelingen en beleid* (1993). De WRR waarschuwt voor de gevolgen van vergrijzing en ontgroening voor de arbeidsmarkt en de gezondheidszorg. De raad bepleit offers, die alleen te verwachten zijn, indien zij voldoende steun ontvangen vanuit de waardenoriëntaties van de betrokken cohorten.

Dit terrein van studie mag zich ook in de belangstelling van promovendi verheugen. B.A.F.M. van Dam promoveerde in 1993 aan de KUN op *Een generatie met verschillende gezichten, Culturele diversiteit onder de jonge volwassenen van de jaren dertig*. E.W. Peters kreeg aan de Leidse universiteit de doctorsgraad voor *Veranderingen in de jeugdfase van meisjes, Generaties vergeleken* (1992). S.W. van der Ploeg verdedigde aan de KUB *The Expansion of Secondary and Tertiary Education in the Netherlands* (1993). In dit besprekingsartikel staan deze drie bijdragen centraal. Eerst geven wij een korte schets van deze studies. Daarna richten wij ons op kenmerken en veranderingen in de sfeer van de waardenoriëntaties. Vervolgens krijgen levenslopen en daaraan gerelateerde instituties de aandacht. Tot slot bekijken wij, hoe deze bij-

dragen in de onderzoeksactiviteiten op het studieterrein passen.

In deze uitgebreide recensie definiëren wij een cohort als 'the aggregate of individuals (within some population definition) who experience the same event within the same time interval' (Ryder, 1965). Een generatie is: 'een clustering van cohorten, die gekenmerkt wordt door een specifieke ligging en door gemeenschappelijke kenmerken op individueel niveau (levenslopen, waardenoriëntaties en gedragspatronen) en op systeemniveau (omvang en samenstelling, generatiele cultuur en generatiele organisaties)' (Becker, 1985, 1992b; Becker & Hermkens, 1989). Waar in de besproken publikaties deze termen anders gebruikt worden, zullen wij dit aangeven.

Brigitte van Dam richt zich op degenen die in ons land tussen 1954 en 1968 geboren zijn. Zij stelt, dat deze cohorten in de literatuur soms als de 'Verloren Generatie' worden aangeduid. In de eerste plaats tracht zij in de bestaande literatuur verklaringen te vinden voor de culturele verscheidenheid onder jongeren. Haar tweede doelstelling is het empirisch onderzoek van de culturele verscheidenheid onder jongeren. Hiermee wil zij de eenzijdigheid in beeldvorming over hen corrigeren. Van Dam ontleent haar gegevens aan het onderzoek naar 'Sociaal-Culturele Ontwikkelingen in Nederland' (SOCON). Zij vindt bevestiging van de hypothese, dat de jongeren, die tussen 1954 en 1968 geboren zijn, een specifieke generatie vormen.

Els Peters hanteert een invalshoek, die zowel

andragogisch als sociologisch is te noemen. Zij onderzocht de verschuivingen in het jong-zijn en volwassen- worden van verschillende generaties jonge vrouwen. Zestig vrouwen kijken terug op hun jeugd in de jaren veertig, vijftig en zestig en vertellen hoe zij als meisje dachten over een opleiding, een baan en over seksualiteit, huwelijk en moederschap. 'Je had eigenlijk geen keuze', zo omschrijven zij hun leven en hopen dat hun dochters de kansen benutten die zij zelf niet hebben gehad. Er komen ook eenenzestig meisjes aan het woord die vertellen over hun ideeën ten aanzien van een opleiding, een beroep, relaties en hoe ze een baan met kinderen willen combineren. Meisjes van tegenwoordig hebben meer kansen om hun leven volgens 'eigen plan' in te richten, maar worden tegelijkertijd met tegenstrijdige boodschappen geconfronteerd. De 'slimme meid' die streeft naar economische zelfstandigheid moet zowel rekening houden met de ongelijke verdeling van betaalde en onbetaalde arbeid tussen man en vrouw als met de geringe mogelijkheden voor kinderopvang. Hedendaagse meisjes verwoorden hun leefsituatie dan ook als: 'Je moet constant kiezen en dat is geen gemakkelijke opgave'.

Sjerp Willem van der Ploeg doet in zijn proefschrift verslag van een onderzoek naar de groeiende deelname aan het voortgezet en hoger onderwijs in Nederland na de Tweede Wereldoorlog. Aan de ene kant zoekt hij naar de maatschappelijke oorzaken van de groei en aan de andere kant naar de effecten van deze groei op de relatie tussen opleidingsniveau en functieniveau. Uit de analyse blijkt onweerlegbaar dat de deelname aan het voortgezet en hoger onderwijs in de na-oorlogse periode fors is toegenomen. De verklarende processen zijn in drie groepen ingedeeld: veranderingen op de arbeidsmarkt, veranderingen in gezinnen en veranderingen in het onderwijsstelsel zelf.

Van Dam's dissertatie is helder geschreven en besteedt veel zorg aan het theoretisch kader en de empirische toetsing van hypothesen. Over de generatiesociologen vermeldt zij, dat deze weinig aandacht aan culturele verscheidenheid binnen generaties besteden en dat deze verscheidenheid hoogstens impliciet naar voren komt (p.16). Deze vergissing wordt vaker gemaakt. Genera-

ties zijn open sociale systemen en zij vertonen veel 'systeemruis' (vgl. Boudon, 1986). Generatiesociologen werken met uitspraken op (ten minste) drie niveaus, om de door hen gestelde problemen goed te kunnen bestuderen. Uitspraken op het hoogste niveau van abstractie lijken op de 'spoorkaart lange afstandsverbindingen' in het Spoorboekje van de NS. Een beperkt aantal rechte en schuine lijnen doorkruist de kaart van Nederland. Prima voor een overzicht van de intercity-treinen. Maar niemand denkt, dat die rails echt zo overzichtelijk in het landschap liggen. Uitspraken op een iets lager niveau van abstractie lijken op de 'spoorkaart van Nederland' in hetzelfde spoorboekje. Nu staan er al heel wat meer lijnen op papier, en je komt al wat bochten tegen. De tweede kaart geeft meer gedetailleerde informatie. Handig voor wie naar een kleinere plaats wil sporen. Uitspraken op het laagste niveau van abstractie lijken op de zeer gedetailleerde kaarten waarmee een onderhoudsploeg van de NS op weg wordt gestuurd om wissel 2.417 te repareren. Generatiesociologen werken inderdaad met beknopte verbale, schematische of geformaliseerde modellen om een algemeen kader te schetsen. Sommige van deze modellen lijken op ideaaltypen, al ontbreekt meestal de systematische overdrijving van kenmerkende eigenschappen, die tot het wezen van een ideaaltypen behoren. Generatiesociologen werken echter ook met uitspraken op het tweede niveau, getuige de honderden onderzoekspublicaties over een groot aantal variabelen over verschillen binnen en tussen cohorten en generaties (Becker, 1990, 1992a). Op het derde niveau treffen wij beschrijvingen van waarnemingen aan. Met name gaat het dan om gegevens over honderdduizenden levenslopen. Of om de beschrijving van afzonderlijke levenslopen. Wie van het boek van Van Dam meer leest dan alleen de samenvatting, treft een verdienstelijke bestudering van de culturele diversiteit onder de jonge volwassenen van de jaren tachtig aan. Deze generatiesociologe voldoet dus niet aan de karikatuur, die zij van haar soortgenoten heeft geschetst. Gelukkig maar.

In haar verklaringskader neemt de theorie van de verlenging van de adolescentiefase een belangrijke plaats in (p.17 e.v.). Helaas ziet zij over

het hoofd, dat deze theorie een rechtlijnige, oneindige verlenging van deze fase in de levensloop voorspelt en geen uitspraken doet over het wat en waarom van het beëindigd worden van deze verlenging. Ook de condities waaronder een verkorting van de adolescentie zou kunnen optreden, blijven onbesproken. Bij onderzoek, waarbij de overgang van onderwijs naar arbeidsmarkt werd onderzocht, bleek de generatietheorie verschillen tussen cohorten en generaties beter te kunnen voorspellen dan de post-adolescentie-theorie (Becker & Sanders, 1993; Sanders & Becker, 1993a).

Peters presenteert een studie, die als een voortreffelijke prestatie in het kader van de interpretatieve traditie in de sociologie, ruimer de maatschappijwetenschappen is te beschouwen (Bryant & Becker, 1990). Zij interpreteert haar gegevens primair vanuit de individualiserings-theorie. Bij de subjectieve ervaringen van de opeenvolgende generaties van meisjes is in grote lijnen een verschuiving van standaardbiografieën naar keuzebiografieën te verwachten. De waarnemingen bevestigen deze voorspelling (p. 268 e.v.). Peters ziet over het hoofd, dat de individualiserings-theorie, als onderdeel van de moderniseringstheorie, een rechtlijnige, oneindige tendens van onderlinge verschillen voorspelt (o.a. Beck, 1986). Verklaring van verschillen tussen cohorten en generaties vanuit zowel de individualiserings- als de generatietheorie heeft duidelijk gemaakt, dat laatstgenoemde theorie beter voorspelt, omdat zij ook omslagen naar vermindering van individualisering voorspelt (Sanders & Becker, 1993b). Laatstgenoemd onderzoek had betrekking op veranderingen in de levensloop, doch veranderingen in waardenoriëntaties voeren tot soortgelijke conclusies (Becker, Sanders & Vloet, 1993).

Van der Ploeg, die een boeiende en knappe macro-analyse presenteert, werkt slechts impliciet met waardenoriëntaties en preferenties. Hij laat onvermeld, in hoeverre de uitbreiding van de secundaire en tertiaire onderwijs capaciteit en het vervolgens volstromen van deze capaciteit met studenten verklaard kan worden uit waardenoriëntaties en preferenties van potentiële studenten en hun ouders. Hij doet denken aan het gemeentebestuur, dat de recente toename van het

aantal zwembadbezoekers toeschrijft aan de recente uitbreiding van het overdekte zwembad. Dat gemeentebestuur vergeet dan te vermelden, dat bij de preferenties van de jongeren de mogelijkheden tot zwemmen hoog genoteerd staan, hun ouders die jongelieden graag zien zwemmen, terwijl die ouders door hun gedram het gemeentebestuur tot het uitbreiden van het zwembad geprest hebben. Bij dit alles ligt het voor de hand, dat de betrokken preferenties tussen en binnen cohorten verschillen vertonen. Van der Ploeg spreekt als regel over cohorten. Waar hij de term generatie gebruikt, had net zo goed cohort of groep van cohorten kunnen staan (p. 65, 149). Wij komen op het verklaringsmodel van Van der Ploeg nog terug.

Van Dam heeft in haar data over jongeren vijf typen van waardenoriëntaties opgespoord. Onder verwijzing naar Mannheim noemt zij deze typen 'generatie-eenheden'. Wat zegt de Meester er zelf over?

'Dieselbe Jugend, die an derselben historisch-aktuellen Problematik orientiert ist, lebt in einem 'Generationszusammenhang', diejeningen Gruppen, die innerhalb desselben Generationszusammenhanges in jeweils verschiedener Weise diese Erlebnisse verarbeiten, bilden jeweils verschiedene 'Generationseinheiten' im Rahmen desselben Generationszusammenhangs'. (Mannheim, 1929, p. 311).

Mannheims 'Generationseinheiten' zijn organisaties (Jongerenverenigingen) of sociale netwerken (Wandervogel). De vraag is of Mannheim de yuppies een generatie-eenheid zou hebben genoemd.

Peters gaat het behalve waardenoriëntaties en verwachtingen vooral ook om verschillen in levenslopen tussen en binnen cohorten. Hoewel zij slechts 121 levenslopen in haar databestand heeft, weet zij een beeld te schetsen, dat de meeste lezers zal weten te overtuigen. Het is aannemelijk, dat toetsing van haar hypothesen op omvangrijke, representatieve steekproeven niet tot verwerping van haar hypothesen zou voeren. Zij spreekt van de meisjesgeneratie uit de jaren 50 als de volwassenengeneratie of 'vroegere meisjesgeneratie'. De meisjesgeneratie uit de jaren tachtig noemt zij de hedendaagse

meisjesgeneratie of 'meisjes van nu' (p. 252). Zij laat in het midden, of en in welke opzichten latere generaties andere kenmerken zullen vertonen, bijvoorbeeld een minder grote individualiteit. Het voorgaande maakt duidelijk, dat Peters een terminologie hanteert, die weinig aansluit bij het hedendaagse wetenschappelijk spraakgebruik.

Bij Van der Ploeg staan levenslopen, met name schoolloopbanen centraal. Zij spelen zich binnen een geïnstitutionaliseerd sociaal systeem af, het secundair en tertiair onderwijs. De groei van het onderwijssysteem verklaart volgens hem de groei van het onderwijssysteem het meest duidelijk (vgl. 148). Over cirkelredeneringen gesproken. De overheidsuitgaven per leerling voor het onderwijs vormen hierop een uitzondering. Deze conclusie is belangrijk, want in Nederland heeft de overheid in de betrokken jaren ondanks de economische recessie veel geld aan secundair en tertiair onderwijs besteed. Waarom? De veronderstelling ligt voor de hand, dat de overheid de politieke druk van de ouders en de potentiële studenten wilde afzwakken en tevens diepte-investeringen in 'human capital' wilde plegen. In andere landen in West-Europa is in de jaren van economische recessie naar verhouding zwaarder op onderwijs bezuinigd.

Het onderzoek, dat Van der Ploeg doet naar de effecten van meer diploma's in een sector op de baten van de gediplomeerden in die sector is een extra compliment waard. Hij toont aan, dat 'stapelen' van diploma's de betrokken individuen eerst winst oplevert. Komen er relatief veel stapelaars, dan ontstaat een negatief effect, want dan dalen de individuele kansen (p.103). De omslag ligt, zoals reeds vermeld, ongeveer bij 60 procent. Disciplinegerichte onderzoekers smullen van dergelijke 'perverse effecten'. Beleidsgerichte onderzoekers kunnen op Van der Ploeg voortbouwen, zodra zij het belemmeren van de doorstroom van afgestudeerden van het HBO naar een universitaire studie onder de loupe nemen.

Van der Ploeg neemt de theorie van Craig (1981) over, die het gedrag van primaire en 'corporate' actoren met betrekking tot de uitbreiding van onderwijs tracht te verklaren. Kort samengevat luidt deze theorie: 'Whether actors decide to pursue a certain type of education or supply edu-

cation by legislation or financial support is the result of the weight of the costs and benefits attached to this decision' (p. 20). De gegevens van Van der Ploeg zouden het mogelijk maken om bij de verklaring door te stoten naar verschillen in preferenties (met afweging van 'costs and benefits') tussen en binnen cohorten en clusters van cohorten (generaties). De voorkeuren van onderzoekers voor verklarend onderzoek en empirische toetsing van hypothesen in aanmerking nemend zijn er nu twee mogelijkheden. Van der Ploeg kan alsnog van deze mogelijkheid gebruik maken en één of enkele artikelen in wetenschappelijke tijdschriften hierover op zijn naam krijgen. De tweede mogelijkheid is, dat iemand anders deze kans grijpt.

De bestudering van cohorten en generaties vormt een terrein van onderzoek, dat voldoende samenhang vertoont om van een 'research-programma' te spreken (Becker, 1990, 1992a). De plaatsvindende onderzoeksactiviteiten laten zich grotendeels rubriceren volgens de componenten van de definitie van een generatie, die in de eerste paragraaf van dit artikel is vermeld. In dit kader is de bestudering van levenslopen drie waardevolle bijdragen rijker geworden. Kennis van levenslopen en daarbinnen van loopbanen is in praktisch opzicht vooral van belang, omdat de solidariteit tussen de generaties meer en meer spanningen oproept. Het hiervoor genoemde rapport van de WRR had ook 'Jongeren voor Ouderen' kunnen heten. Ook bij het onderzoek naar waardenoriëntaties kan de vlag worden uitgestoken. Van Dam en Peters expliciet, Van der Ploeg impliciet, hebben kennisuitbreiding werkstelligd met betrekking tot verschillen binnen cohorten en generaties. De bestudering van generatiecultuur is eveneens verrijkt. Twee generaties van vrouwen zijn wat hun stijl aangaat belicht. De boeken van de drie promovendi zullen consequenties hebben voor verder disciplinegericht en beleidsgericht onderzoek. Zij dwingen ook de beleidmakers tot nadenken. Het patroon van generaties en de processen van generatievervanging vereisen gedifferentieerd beleid.

Henk Becker en Karin Sanders

Literatuur

- Beck, U. (1986). *Risikogesellschaft*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Becker, H.A. (1985). *Dutch generations today*, Wassenaar: NIAS.
- Becker, H.A. & Hermkens, P.L.J. (red) (1989). *Oude naast nieuwe generaties*. Utrecht: ISOR.
- Becker, H.A. (red.) (1990). *Life histories and generations*. Utrecht: ISOR.
- Becker, H.A. (red.), (1992a), *Dynamics of cohort and generations research*, Amsterdam: Thesis.
- Becker, H.A. (1992b). *Generaties en hun kansen*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Becker, H.A. & Sanders, K. (1993). Overgang van onderwijs naar arbeidsmarkt. Een beschrijving en verklaring van het verblijf in het onderwijsbestel voor vrouwen en mannen geboren tussen 1940 en 1965. *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, in druk.
- Becker, H.A. Sanders, K. & Vloet, A. (1993). Individualization or generation? Environmental concern and public spirit in the 1910-1970 cohorts in seven Western countries. In: H.A. Becker & P.L.J. Hermkens (red.), *Solidarity of generations?*, Amsterdam: Thesis.
- Boudon, R. (1986). *Theories of social change*. Londen: Polity Press.
- Bryant, Chr. & H.A. Becker (red.) (1989). *What has sociology achieved?* Londen: MacMillan Press.
- Craig, J.E. (1981). The expansion of education. *Review of Research in Education*, 9, 151-213.
- Dam, B.A.F.M. van (1993). *Een generatie met verschillende gezichten. Culturele diversiteit onder de jonge volwassenen van de jaren tachtig*. Nijmegen: ITS.
- Ester, P., Halman, L. & Moor, R. de (red.) (1993). *The individualizing society, value change in Europe and North America*. Tilburg: Tilburg University Press.
- Mannheim, K. (1928/1929). Das Problem der Generationen. *Kölner Vierteljahreshefte für Soziologie*, 7, 157-185 en 309-330.
- Peters, E.W. (1992). *Veranderingen in de jeugdfase van meisjes, generaties vergeleken*. Leiden: DSWO Press.
- Ploeg, S.W. van der (1993). *The expansion of secondary and tertiary education in the Netherlands*. Tilburg: ITS.
- Sanders, K. & Becker, H.A. (1993a), The transition from education to labourmarket and independence. A comparison between the Netherlands, the United States, the United Kingdom and the Federal Republic of Germany. *European Sociological Review*, in druk.
- Sanders, K. & Becker, H.A. (1993b). Explaining generational behaviour: The case of the transition from education to work. In: H.A. Becker & P.L.J. Hermkens (red.), *Solidarity of Generations?* Amsterdam: Thesis.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (1993). *Ouderen voor ouderen, Demografische ontwikkelingen en beleid*. Den Haag: Sdu.
- A.W.A. Scheepers, *Informatisering en de bureaucratistische competentie van de burger. Een onderzoek bij sociale diensten. Dissertatie KUB, 1991.*

De titel van het proefschrift van Scheepers roept direct – en zo hoort het ook – de vraag op hoe informatisering van een uitvoerende organisatie van invloed kan zijn op de bureaucratistische competentie van burgers. Dat informatisering van invloed kan zijn op het optreden van een organisatie is duidelijk. Dat het van invloed kan zijn op de competentie van burgers is een stuk minder voor de hand liggend. Bij lezing blijkt echter dat de relatie tussen informatisering en de competentie van burgers niet zozeer een onvermoed effect van het informatiseringsproces betreft, als wel mogelijk wordt door de merkwaardige definitie die Scheepers – in navolging van Filet – geeft van bureaucratistische competentie. Het gaat dan niet alleen om kennis en vaardigheden van burgers maar ook om de ‘mogelijkheid om op een succesvolle manier het verloop van de interactie (tussen burger en contactambtenaar, RJV) op een voor hem/haar gunstige manier te beïnvloeden’ (p. 26). Naar mijn mening heeft het tweede deel van de definitie echter niet zozeer betrekking op de bureaucratistische competentie

van de burger als wel op wat in de rechtssociologie de 'responsiviteit' van een organisatie of contactambtenaar wordt genoemd. (Het begrip responsiviteit wordt ook door de onderzoeker gebruikt, maar – jammer genoeg – in een geheel andere betekenis.) Wanneer een organisatie zeer gesloten is en dus weinig responsief (dat is open, ontvankelijk), kan het, hoe competent ik ook mag zijn, bijzonder lastig worden om 'mijn zin te krijgen'.

Deze kritiek op de titel van Scheepers' proefschrift gaat verder dan de constatering dat de vlag de lading niet dekt. Het feit dat Scheepers de 'mogelijkheid tot succesvolle interactie' primair ziet als onderdeel van de bureaucratiecompetentie van de burger en niet als een kenmerk van de uitvoerende organisatie of ambtenaar, heeft tot gevolg dat in zijn onderzoek de (organisatie)interne effecten van informatisering onderbelicht blijven.

Scheepers' onderzoek bestaat uit drie delen. In een experimenteel vooronderzoek heeft hij getracht de effecten van informatisering op een interactiesituatie vast te stellen. Vervolgens heeft hij bij 165 Sociale Diensten – middels vragenlijsten – de mate van informatisering onderzocht. Ten slotte heeft hij bij een zestiental Sociale Diensten middels een schriftelijke enquête onder bijstandsamtenaren en cliënten de effecten van informatisering trachten te achterhalen.

Uit het onderzoek blijkt dat er grote verschillen bestaan in de mate van informatisering, maar ook dat wanneer er sprake is van een hoge mate van informatisering, de computer slechts zelden tijdens het spreekuur wordt gebruikt. De effecten van informatisering blijken vooral intern. Veel bijstandsamtenaren hebben het gevoel sterker dan voorheen te worden gecontroleerd. Het uitvoeringsproces is doorzichtiger geworden en meer gestructureerd. De effecten voor de cliënt zijn gering. De mate waarin de cliënten vinden dat ze invloed hebben op de gang van zaken bij sociale diensten verschilt niet tussen hoog en laag geïnformateerde diensten (p. 148). Wel constateert Scheepers dat de afhankelijkheid van de cliënt van de ambtenaar toeneemt met de mate van informatisering en tegelijkertijd de ontvankelijkheid van ambtenaren voor cliënten vermindert (p. 150). De cliënt ervaart dit blij-

baar niet. Hieruit trekt hij de conclusie dat een toename van informatisering leidt tot een verminderde bureaucratiecompetentie van de burger. Waarom? Omdat: 'bij een hogere informatisering (...) bureaucratiecompetentie belangrijker (lijkt) te worden voor cliënten om nog voldoende eigen inbreng te hebben ...' (p. 151). In deze conclusie trekt Scheepers wederom de competentie van burgers en de responsiviteit van organisaties niet uit elkaar. Wanneer we dat wel doen moeten we op basis van het door hem verzamelde materiaal concluderen dat de bureaucratiecompetentie van burgers misschien toeneemt met de mate van informatisering (ze blijken bijvoorbeeld meer informatie te krijgen) maar dat de responsiviteit van de ambtenaar en de organisatie afneemt.

Deze geherformuleerde conclusie wil ik echter niet direct omschrijven. Om iets te kunnen zeggen over de responsiviteit van Sociale Diensten had Scheepers meer en vooral gedetailleerder naar de wijze en inhoud van de informatisering en de effecten daarvan op de discretionaire ruimte van bijstandsamtenaren en hun omgang met cliënten moeten kijken. Informatisering kan het gevoel gecontroleerd te worden versterken maar hoeft niet tot een inperking van de discretionaire ruimte te leiden (hetgeen ook Scheepers constateert, zie p. 146). Om dergelijke zaken boven tafel te krijgen had de onderzoeker de schriftelijke enquête moeten aanvullen met observatie van en interviews met bijstandsamtenaren. Wanneer competentie en responsiviteit definitief beter uit elkaar waren getrokken was deze weg waarschijnlijk eerder bewandeld omdat ze meer voor de hand had gelegen.

R.J. van der Veen

Gertjan Arts, Kennis en ruimtelijk beleid. Naar kennismangement in de ruimtelijke ordening. Kerkebosch, Zeist, 1991.

Ruimtelijke plannen, zoals bijvoorbeeld een bestemmingsplan voor een nieuwe woonwijk, worden verondersteld gebaseerd te zijn op kennis in de vorm van objectieve informatie verkregen uit onderzoek. Aldus is het belang evident van so-

ciologisch onderzoek, zoals onderzoek naar woonwensen of onderzoek naar verplaatsingen tussen wonen en werken.

De auteur van dit proefschrift uit de Nijmeegse planologenschool gaat er vanuit, dat ruimtelijke planners ook andere bronnen van kennis gebruiken, zoals documenten en ervaringen van collega's. Dat lijkt, verwijzend ook naar een studie van Healy en Underwood, een realistische veronderstelling. Hoe die bronnen van kennis worden gebruikt is de centrale vraag van deze studie.

De studie is systematisch opgezet. Na een inleidend eerste deel volgt een theoretisch kader, waarin twee te hanteren perspectieven worden aangeduid. Volgens het eerste, het dynamische perspectief wordt kennis steeds verrijkt door terug te koppelen op de effecten van het handelen volgens bepaalde normen. In het handelingsgerichte perspectief vloeit ruimtelijke orde niet zomaar voort uit de beschikbare kennis, maar wordt gezien als het resultaat van het handelen van verschillende actoren (bewoners, beleggers en bedrijven) met verschillende belangen. In een zogenaamd kennismodel worden de belangrijkste variabelen (individuele en organisationele invloeden, opvattingen over het beleid, het ruimtelijk handelen en haar effecten op de context) opgenomen en worden de beide perspectieven geïntegreerd.

In het tweede deel wordt verslag gedaan van het empirisch onderzoek. Gekozen is voor een kwalitatief onderzoek in de afdelingen stadsontwikkeling van drie middelgrote gemeenten, waar de auteur als waarnemer aanwezig was bij vergaderingen. Daarnaast bestaat het materiaal uit verslagen van interviews met medewerkers. In het verslag worden de gebruikte bronnen van kennis per fase in het besluitvormingsproces gepresenteerd. Zo blijken in de strategische besluitvorming kennis van individuen in de vorm van overleg met anderen, opvattingen van politici, eigen ervaringen en signalen uit de omgeving, bijvoorbeeld van bewoners, de belangrijkste rol te spelen. In de besluitvorming gericht op het routinematig handelen wordt daarentegen meer gebruik gemaakt van 'harde' kennis, ook die, welke aanwezig is binnen de organisatie, zoals 'documenten' en gedeelde ervaringen.

Wat de wijze betreft waarop de kennis wordt gebruikt, constateert de auteur dat kennis weinig

systematisch gebruikt wordt, met name in de fase, waarin het strategisch beleid aan de orde is. Naarmate het besluitvormingsproces de uitvoering nadert neemt de systematiek toe. Voorts is hem opgevallen, dat de kennis op een tactische en in die zin selectieve manier wordt gebruikt, vooral in onderhandelingen met derden. Dit tactisch gebruik van kennis wordt als zo vanzelfsprekend ervaren, dat men het zich nauwelijks bewust is.

Ten slotte wordt in het onderzoeksverslag nagegaan welke factoren op welke wijze van invloed zijn op het gebruik van kennis. Dat leidt niet tot opzienbarende resultaten. Zo blijken de politieke bepaaldheid van de gemeentelijke organisatie inderdaad te leiden tot een eenzijdig gebruik van kennisbronnen en leidt de aanwezigheid van een uitgebreid contactennetwerk tot een meer divers gebruik van kennisbronnen.

In het vierde en laatste deel wordt een heldere samenvatting gegeven van de studie en in het laatste hoofdstuk komt het in de ondertitel aangekondigde kennismanagement aan de orde. Dat laatste hoofdstuk onderscheidt zich van het voorgaande, doordat het meer het karakter van losstaande notities heeft met dito suggesties voor een effectieve en efficiënte organisatie. Er worden enige omschrijvingen ten beste gegeven van wat onder kennismanagement zou kunnen worden verstaan en er worden algemene 'aanknopingspunten' genoemd in de richting van informatiesystemen, human resource management en organisatieontwikkeling.

De introductie van de term kennismanagement in deze studie maakt meer duidelijk omtrent de doelstelling van het onderzoek. Voorafgaande aan het eerste deel van de studie citeert de auteur de planoloog Kreukels: 'Bij de nieuwe planning wordt veel meer een beroep gedaan op de creativiteit, de vindingrijkheid, de ervaringen, het inzicht in het veld'. De auteur geeft te kennen oog te hebben voor alternatieve bronnen van kennis, al wordt over de waarde daarvan nog geen oordeel geveld. In het slothoofdstuk over kennismanagement wordt het belang aangegeven van de door Kreukels genoemde bronnen van kennis en stelt de auteur in een citaat van hemzelf (p. 165), dat deze bronnen van kennis ook object van kennismanagement moeten zijn.

Te vrezen valt, dat niet veel meer gevrijwaard zal zijn van (kennis)management en dat uiteindelijk ook menselijke intuïtie en dromen object van zorg voor het management zullen zijn.

Een meer algemeen bezwaar van veel managementliteratuur geldt ook deze studie. Er wordt nogal vanzelfsprekend uitgegaan van vastliggende doelstellingen van organisaties. Vanuit die doelstellingen wordt management van 'produktieve' kennis nagestreefd. Als er, zoals de auteur eerder beweert, moet worden uitgegaan van lerende individuen en lerende organisaties, zou de mogelijkheid moeten worden opengehouden, dat niet-produktieve of niet-doelgerichte kennis de doelstellingen van de organisatie kan bijsturen.

Toch is, en dat zal ook niet de bedoeling zijn geweest van de auteur, dit boek geen studie van organisaties in het algemeen en verschaft het ook geen conclusies met een dergelijke algemene geldigheid. De situatie van ruimtelijke planners is in verschillende opzichten specifiek te noemen. Uit het verslag – en vooral uit de in kaders beschreven praktijkgevallen – blijkt, dat de speelruimte van ruimtelijke planners met name wordt beperkt door de 'politiek': in eerste instantie een wethouder en in tweede instantie een complete gemeenteraad, aan wie de wethouder verantwoording verschuldigd is. Een ander opvallend verschil met de situatie in het bedrijfsleven is het sterk procedurele karakter van het sociale handelen in de beschreven gemeentelijke organisaties als gevolg van een uitgebreide wetgeving. In die zin is de studie minder relevant en minder interessant voor managers in het algemeen. De ruimtelijke planners zullen daarentegen veel uit hun eigen praktijk in het proefschrift herkennen.

Wim Blauw

Bert van Hees, Bedrijfsmatige effecten van vakbonden en ondernemingsraden: de ontwikkeling van een conceptueel model en de toepassing ervan op drie Nederlandse ondernemingssituaties (diss.), Garant, Leuven/Apeldoorn, 1993.

Eind jaren zeventig, begin jaren tachtig was de

auteur van deze dissertatie als adviseur van vakbondskadergroepen betrokken bij diverse reorganisaties bij industriële bedrijven. Vanuit een kritische positie signaleerde hij toen de bijdrage die vakbonden en ondernemingsraden leverden aan conflictbeheersing door het management. In zijn proefschrift heeft Van Hees deze ervaringen proberen te verwerken in een min of meer cynische vraagstelling: wat is nu eigenlijk het nut van vakbonden en ondernemingsraden voor het management? Het is een interessante vraagstelling omdat het de vanzelfsprekendheid van de functie van deze organen in het institutionele systeem van arbeidsverhoudingen negeert. Het is ook een actuele vraag, omdat de institutionele vormgeving van dit stelsel onder vuur ligt en omdat moderne managementopvattingen een potentiële bedreiging vormen voor de traditioneel op klassebasis georganiseerde vakbonden. De auteur werpt zich nu dus op als pleitbezorger van de vakbonden, door te pogen hun nut voor het management aan te tonen.

In een inleidend hoofdstuk formuleert de auteur de doelstelling van zijn boek: inventarisatie van bedrijfsmatige effecten van vakbonden en ondernemingsraden; de ontwikkeling van een conceptueel model om deze effecten te kunnen interpreteren; en ten slotte de bepaling van het nut van vakbond en ondernemingsraad voor de ondernemingsleiding ('dominante coalitie'). Een impliciete doelstelling is verder tot een zekere integratie van sociologische en economische theorievorming te komen.

In het eerste hoofdstuk presenteert Van Hees een overzicht van Nederlandse studies naar vakbonden en ondernemingsraden. Hij destilleert hieruit een lijst 'mogelijke effecten' van vakbond en ondernemingsraad op personeelskosten en beloningsstructuur, kosten en kwaliteit van besluitvorming en bestuur, conflictbeheersing, en legitimering van het bedrijf in zijn maatschappelijke omgeving. Het Nederlandse onderzoek schiet echter volgens Van Hees tekort. De in hoofdzaak sociologische literatuur blijft gevangen binnen de institutioneel-regulatieve mechanismen, waardoor vragen naar reële invloed en voorwaarden voor machtsuitoefening niet worden gesteld.

Om die reden baseert Van Hees zich op de

'union voice'-benadering van de Amerikaanse economen Freeman en Medoff, die in hoofdstuk 2 nogal omslachtig uit de doeken wordt gedaan. Deze auteurs stellen dat vakbonden twee tegen-gestelde effecten hebben. Aan de ene kant kan een bond als monopolieorganisatie van werknemers een opwaartse druk op de loonkosten te weeg brengen. Anderzijds kanaliseert een vakbond onder bepaalde voorwaarden de verlangens van de werknemers, waardoor een betere communicatie tussen management en werknemers ontstaat. De vakbond opereert dan als 'collective voice', hetgeen de kwaliteit van besluitvorming, het sociale klimaat en de productiviteit van de onderneming ten goede komt.

In hoofdstuk drie 'vertaalt' Van Hees de op de Amerikaanse arbeidsverhoudingen gebaseerde 'union voice'-benadering naar het tamelijk afwijkende Nederlandse stelsel. Zodoende komt hij tot een conceptueel model dat de auteur aanduidt als 'collectief-overleg-en-collectieve-stemmodel' (p. 116). De onafhankelijke variabelen in het model betreffen diverse soorten activiteiten van vakbonden en ondernemingsraden (onderhandelen over arbeidsvoorwaarden; onderhandelen over werkregels; communicatie met achterban respectievelijk management; onderhandelen over de omgeving van de onderneming). De effecten daarvan worden in een vier-tal hoofdcategorieën opgesomd: lonen en werkgelegenheid; winsten en investeringen; productiviteit; hulpbronnen uit de omgeving. Ten slotte omvat het model een tiental condities die invloed hebben op de optredende effecten (concentratiegraad van de bedrijfstak, omvang van de onderneming, organisatiegraad van de bonden etc.). De auteur meldt met nadruk dat het geen hypothetisch-deductief model betreft, maar een conceptueel model met exploratief-heuristische waarde. De vraag is of de term 'model' wel op zijn plaats is. Het betreft in feite een opsomming van activiteiten van bonden en ondernemingsraden, van de mogelijke bedrijfsmatige effecten daarvan en van uiteenlopende condities. Uitspraken over eventuele samenhangen tussen de opgesomde factoren ontbreken. Als 'checklist' voor verkennend onderzoek is het model echter bruikbaar.

Hoofdstuk vier bevat de beschrijving van een

drietal ondernemings-situaties in diverse periodes aan de hand van het ontwikkelde model: Nedstaal (onderdeel van het Thyssenconcern; 1980-1985), Demka (Hoogovens; 1976-1983) en Mekog (UKF; 1975-1976). Hieruit komt een aardig beeld naar voren van het nut van vakbonden voor de ondernemingsleiding, met name bij afbouw van bedrijfsprocessen. Bij Nedstaal presenteert de ondernemingsraad een alternatief plan, dat bijdraagt aan de acceptatie door het personeel van de noodzaak van reorganisatie en productiviteitsverhoging; terwijl de vakbonden vooral een rol spelen bij de lobby in politiek Den Haag. Bij Demka vervullen de bonden vooral een rol bij de disciplinerende van de radicale achterban. Uit de Mekog-case wordt duidelijk dat de afwezigheid van een institutioneel overlegkader kan leiden tot betrekkelijk onbeheersbare werkplekonderhandelingen.

In hoofdstuk 5 ten slotte doet de auteur een poging de bedrijfsmatige effecten van vakbonden te specificeren, door de organisatietyologie van Mintzberg en de productiefase-cyclus waarin organisaties zich bevinden hierop te betrekken. Onduidelijk is waarom de auteur deze thematiek niet bij de behandeling van zijn model aan de orde heeft gesteld; het gaat tenslotte om een nadere operationalisering van (enkele van) de condities waaronder effecten optreden. Bovendien wordt merkwaardigerwijs deze theoretische exercitie in het geheel niet gerelateerd aan de in hoofdstuk vier behandelde cases.

Er is ook een aantal inhoudelijke problemen. Deze worden hoofdzakelijk veroorzaakt door het gebruik van de Amerikaanse en economische 'union voice'-theorie. In de eerste plaats heeft Van Heest er moeite mee de (in de Verenigde Staten niet bestaande) ondernemingsraad een plaats te geven in het model. Hij lost dit eenvoudig op door van een 'collectief-overleg-en-collectieve-stemmodel' te spreken. De ondernemingsraad wordt daarmee beschouwd als een verlengstuk van de vakbond (p. 4, 6), hetgeen absoluut geen recht doet aan de zelfstandige positie die dit instituut zich in de Nederlandse arbeidsverhoudingen heeft verworven. In de tweede plaats wordt de invloed van de institutionele kaders nogal onderschat. De invloed van de vakbonden op het ondernemingsniveau verloopt in

Nederland veel meer dan in de Verenigde Staten indirect, via landelijke regelgeving, bedrijfstakcao's en dergelijke. Het nut van vakbonden voor een individuele ondernemer kan gelegen zijn in hun bijdrage aan de ordening op meso-niveau. Het is de vraag of een dergelijk effect geïsoleerd kan worden van de directe effecten op micro-niveau, zoals de auteur doet. Ten derde definieert de auteur bedrijfsmatige effecten in termen van kosten en baten voor de ondernemingsleiding. Hoewel dit op zichzelf een legitieme benadering is, bevreemdt de vanzelfsprekendheid van deze benadering. Voor hetzelfde geld zou gekeken kunnen worden naar kosten en baten van het optreden van vakbonden en ondernemingsraden voor de werknemers of voor de samenleving.

Deze inhoudelijke bezwaren zijn nogal sociologisch van aard: ze wijzen op de contingente aspecten van rationeel-economische afwegingen. De auteur slaagt mijns inziens dan ook niet in zijn opzet op sociologische en economische theorievorming te integreren. Dat was misschien ook wel te hoog gegrepen. Ondanks alle kanttekeningen en bezwaren die er aan deze studie kleven heeft de auteur toch een originele invalshoek gekozen en uitgewerkt. Er is behoefte aan theoretische vernieuwing in de studie van de Nederlandse arbeidsverhoudingen en aan een scherper beeld van de arbeidsverhoudingen op ondernemingsniveau. Aan beide draagt de studie van Van Hees bij. Hij heeft de belangwekkende 'collective voice' benadering geïntroduceerd en de discussie verlegd naar het micro-niveau.

Evert Smit

R. Bijl, Constructie van toekomstscenario's, beleidsgericht scenario-onderzoek toegepast op het gebied van de geestelijke volksgezondheid en de geestelijke gezondheidszorg. NCGV, Utrecht, 1991.

Wie geïnteresseerd is in toekomstonderzoek en in het bijzonder in toekomstscenario's zal het wellicht niet zijn ontgaan dat deze na een bloei-periode in de jaren zeventig en een windstille in het decennium daarna, in de jaren negentig weer in opkomst zijn. Dit geldt voor mondiale scena-

rio's, bekend als wereldmodellen, maar ook voor minder grootschalige toekomststudies die zich tot één land of zelfs één sector beperken.

Nederland neemt in deze nieuwe golf een voorhoedeplaats in. Voor wat het mondiale betreft, valt te denken aan de ambitieuze studie van het Centraal Planbureau 'Scanning the Future' en op sectoraal niveau noem ik de scenario-rapporten op het gebied van het welzijn van de Utrechtse projectgroep 'Sociale Studies van Stad en Staat' en de activiteiten van de in 1983 opgerichte Stuurgroep Toekomstscenario's Gezondheidszorg (STG).

Het aardige van deze STG is dat zij al scenario's opstelde in een tijdsgewricht (namelijk de jaren tachtig) dat daar niet erg ontvankelijk voor was. Het was de tijd van no nonsense, van de nadruk op de korte termijn en van de afwezigheid van het denken in termen van alternatieven.

In het kader van deze STG is nu ook de dissertatie van Rob Bijl verschenen over de constructie van toekomstscenario's. Het is in zekere zin een aanvulling op een onderzoeksrapport met toekomstscenario's op het gebied van de geestelijke gezondheidszorg in Nederland (Idenburg et al., 1990). Dat rapport geeft de feitelijke toekomstverwachtingen weer, terwijl dit proefschrift zich richt op de methodologische kanten van scenario's.

Hiermee stuiten we al meteen op iets betreurenswaardigs. Deze dissertatie beperkt zich vrijwel geheel tot de vorm, de procedures, kortom tot de vraag: hoe maak ik scenario's. We krijgen in dit boek geen zicht op de inhoud van die geconstrueerde toekomstvisies, op een paar bladzijden na, waarin de auteur het kennelijk niet kan laten en hij de lezer toch trakteert op een stukje inhoud. Die bladzijden zijn dan meteen de meest lezenswaardige van het hele boek. Als lezer krijg je namelijk de behoefte niet alleen maar droog te willen zwemmen, maar met de auteur in het diepe te willen springen.

Dit neemt overigens niet weg dat het in veel opzichten een heel informatief boek geworden is. Men wordt goed geïnformeerd over de laatste stand van zaken op het gebied van de scenario-literatuur en de auteur weet ook de verbinding te leggen tussen de – naar zijn zeggen – nogal theoretische en algemene scenario-literatuur aan de

ene kant en de feitelijke uitvoering van deze scenario-studie van Idenberg et al. aan de andere. Kortom als een handboek voor scenariologen en dan vooral voor diegenen die zich richten op de gezondheidszorg is het zeker geslaagd te noemen en daar zal het zijn weg wel vinden.

Een andere vraag is echter of het ook als academisch proefschrift geslaagd is. Ik waag dit te betwijfelen. Bijl stelt zich vooral op als chroniqueur. Hij informeert de lezer uitvoerig over alle mogelijke zaken die te maken hebben met het maken van scenario's, maar wat ik ten ene male mis is kritische distantie. Bijl meldt wel dat er binnen de scenariowereld verschillen van inzichten bestaan over wat een goed scenario is en onder welke omstandigheden het opstellen van scenario's zinvol is, en hij maakt wel een adequaat verslag van de formele kanten van opzet en uitvoering van het Scenario-onderzoek Geestelijke Volksgezondheid, maar hij geeft dan uitsluitend de uitslag van de discussie weer, terwijl ik als lezer zo nieuwsgierig ben naar het proces zelf, de machtsstrijd die er zeker gevoerd is en de werkelijke redenen waarom een bepaalde aanpak 'gewonnen' heeft.

Problematischer vind ik nog dat de auteur op geen enkel moment zelf naar voren komt; hij is kennelijk een ideale secretaris, maar geeft nergens blijk van een eigen mening of opvatting en dat hoeft wellicht niet in een onderzoeksverslag, maar mag van een dissertatie toch wel gevraagd worden.

Wanneer ik hier dan ook een kritisch punt naar voren breng is dat in feite meer gericht op het rapport van Idenburg et al., dan op Bijl, want een dergelijk beschrijvende dissertatie valt niet goed te bekritisieren, aangezien niet de auteur, maar anderen de dingen die erin staan gezegd hebben.

Het meest lezenswaardige stukje uit het boek betreft twee scenario's op het gebied van dementie. De ene is getiteld 'Drastische Professionalisering' en de ander 'Mantelzorg moet'. De lezer kan zich op basis van deze titels wel een globale voorstelling maken van de uitgangspunten, die gebaseerd zijn op respectievelijk verdergaande professionalisering en de-professionalisering. Zoals het goede scenario's past gaat het om tegengestelde uitgangspunten. Vervolgens

wordt één zogenaamd doelstellend scenario gepresenteerd. De term is verwarrend; het betreft hier een strategie en een aantal beleidsvoorstellen op basis van die twee genoemde scenario's.

De grap van scenario's is echter dat het gaat om alternatieven. Men maakt een politieke keuze en daarop richt men zijn strategie en beleid. In het bovenstaande geval is men of voorstander van verdergaande professionalisering, met alle gevolgen van dien voor het beleid of men opteert voor de-professionalisering en mantelzorg en dat heeft geheel andere beleidsimplicaties.

Wat hiermee gezegd wil zijn is dat je op basis van twee nogal tegengestelde scenario's nooit maar één doelstellend- of beleidsscenario kunt opstellen. Wat we hier dan ook voorgeschoteld krijgen is een *hodgepodge* van te nemen maatregelen op het gebied van dementie, die in geen enkel opzicht aansluiten op de eerder gemaakte scenario's met hun uitdrukkelijke keuzen. Op die manier zijn die aardige scenario's een *quantité négligeable* geworden.

Het boek van Bijl had mijns inziens aan belang en lezenswaardigheid gewonnen als de auteur zich dergelijke kritische kanttekeningen had gepermitteerd.

Bart van Steenbergem

Literatuur

- Centraal Planbureau (1992). *Scanning the future, a long-term scenario study of the world-economy 1990-2015*. Den Haag: SDU.
- Hortulanus, R.P. et al. (1992). *Domeinen van welzijn, welzijnsbeleving en welzijnsbeleid in de jaren '90*. Den Haag: VUGA.
- Idenburg, Ph.A. et al. (1990). *Zorgen voor geestelijke gezondheid in de toekomst, toekomst-scenario's geestelijke volksgezondheid en geestelijke gezondheidszorg 1990-2010*. Utrecht: Bohn.

J. Dagevos en J. Veenman, Succesvolle allochtonen. Over de maatschappelijke carrière van Turken, Marokkanen, Surinamers en Molukkers in hoge functies. Boom, Amsterdam/Meppel 1992.

De maatschappelijke positie van etnische minderheden in Nederland is veelvuldig bestudeerd. Daarbij ligt de nadruk op achterstand. Over maatschappelijk geslaagde allochtonen is tot op heden nog maar weinig bekend. Dit vormde de aanleiding tot een onderzoek naar succesvolle allochtonen, verricht in opdracht van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en uitgevoerd door het Instituut voor Sociologisch-Economisch Onderzoek (ISEO) van de Rotterdamse Erasmus Universiteit.

De probleemstelling van dit onderzoek is tweeledig. Om te beginnen wil men nagaan in hoeverre een hoge maatschappelijke positie voorkomt binnen de betreffende etnische groeperingen. In tweede instantie proberen de onderzoekers zicht te krijgen op de factoren die deze hoge maatschappelijke positie bepalen. Voor de beantwoording van beide vraagstellingen maken ze gebruik van reeds eerder door het ISEO verzameld kwantitatief onderzoeksmateriaal, aangevuld met nieuw, kwalitatief onderzoek. In totaal werden 261 personen geïnterviewd over hun onderwijs- en beroepsloopbaan.

Na het inleidende hoofdstuk doen de auteurs in het tweede hoofdstuk uit de doeken wat zij onder een hoge maatschappelijke positie verstaan, en in hoeverre allochtonen een dergelijke positie innemen. Allochtonen blijken minder vaak succesvol te zijn dan autochtone Nederlanders. Dit geldt het sterkst voor Marokkanen en Turken, terwijl Surinamers, Antillianen en Molukkers een tussenpositie innemen. Ook wat betreft de beroepssectoren waarin men werkzaam is en de aard van het werk zijn er verschillen met autochtone Nederlanders. Allochtonen zijn bijvoorbeeld ondervertegenwoordigd in beleidvoerende, hogere leidinggevende en commerciële functies.

Het tweede deel van de probleemstelling komt in hoofdstuk drie en vier aan de orde, waar achtereenvolgens de school- en beroepsloopbanen worden geanalyseerd. Dat gebeurt op twee ni-

veaus: het individuele en collectieve niveau. Tot het eerste behoren persoonlijkheidskenmerken en invloeden vanuit de directe sociale omgeving, zoals herkomstgezin, schoolmilieu en sociale netwerken. Het tweede niveau heeft betrekking op de 'wijdere sociale omgeving' ofwel de 'kansstructuur', waarbij het gaat om zulke uiteenlopende zaken als discriminatie op de arbeidsmarkt en cultureel bepaalde opvattingen over de positie van vrouwen. Aan de hand van dit analyseschema wordt nauwkeurig het belang van de diverse factoren voor de maatschappelijke loopbaan geanalyseerd.

Een van de meest in het oog springende conclusies is dat etnische functies (functies waarvan de werkzaamheden zijn gericht op allochtonen) een belangrijk stijgingskanaal zijn geweest. In een tijd van toenemende werkloosheid groeide juist de werkgelegenheid in dit 'etnische circuit'. Dit bood veel allochtonen de kans op werk en/of verdere scholing, en een aantal van hen stroomde door naar algemene organisaties of functies. De stelling dat etnische functies eerder een valkuil dan springplank zijn voor opwaartse mobiliteit, zoals in Amerikaanse literatuur wordt gesteld, blijkt in zijn algemeenheid niet op te gaan in Nederland. Dit is een belangwekkende bevinding, al dient hier direct aan toegevoegd te worden dat niet iedereen de etnische werkkring weet te ontstijgen, en dat de etnische arbeidsmarkt inmiddels geen groeisector meer is. Toch vind ik de parallel die wordt getrokken met de situatie van de zwarte middenklasse in de Verenigde Staten nogal misplaatst, al was het alleen maar omdat het in Nederland om betrekkelijk recente migranten gaat. Pas wanneer volgende generaties allochtonen zich nog steeds op het etnische segment van de arbeidsmarkt zouden bevinden zou een vergelijking wellicht terzake zijn.

Ook elders wordt niet goed duidelijk wanneer er nu sprake is van achterstelling en wanneer van achterstand. Gebleken is dat hoog opgeleide allochtonen overwegend werkzaam zijn in de non-profitsector. Er is dus vooralsnog sprake van een ongelijke verdeling over de verschillende beroepssectoren. Maar of dat in hoofdzaak een kwestie van achterstelling is of van andere factoren, zoals bijvoorbeeld het feit dat relatief veel allochtonen opleidingen in de alfa- en gamma-

richtingen hebben gevolgd, blijft onduidelijk. Zo ook de kwestie van het niet-erkennen van buitenlandse diploma's. Moet dit worden gezien als een belemmering vanuit de bredere omgeving, zoals de auteurs menen, of kan het soms ook zijn dat, ondanks formele gelijkheid, de feitelijke waarde van diploma's ongelijk is? Als iemand in zo'n geval de toegang tot een vervolgopleiding wordt ontzegd is er dan sprake van discriminatie of van een onvoldoende vooropleiding, een individueel kenmerk dus in termen van de auteurs? Naar mijn smaak worden dergelijke kwesties te weinig geïdentificeerd door de auteurs.

Een laatste kanttekening heeft betrekking op de onderzoeksmethode. De onderzoekers willen kwalitatief onderzoek doen, maar óók een fors aantal respondenten interviewen. Het resultaat is 261 interviews met een gemiddelde duur van twee uur, afgenomen met een vaste onderwerpenlijst. Dat is een niet geringe onderneming. Maar noodzakelijkerwijs heeft men aldus toch meer in de breedte dan in de diepte gewerkt, en dat wrekt zich hier en daar. De auteurs verstrekken soms zeer algemene informatie over onderwerpen die eerder en uitgebreider elders zijn bestudeerd, zoals over de factoren die de schoolloopbaan bepalen. Ook over de invloed van cultuur op de school- en beroepsloopbaan is men weinig specifiek. Zo wordt bijvoorbeeld vermeld dat de religie en hechte familiebanden bij Hindostanen een positieve invloed hebben op hun positieverwerving, maar waar deze uitspraak op gebaseerd is en hoe die verbanden precies liggen wordt niet duidelijk. De beantwoording van de tweede onderzoeksvraag, die naar de achtergronden van maatschappelijk succes, vind ik dan ook niet in alle opzichten geslaagd. Voor het overige bevat dit boek nuttige informatie over het carrièreverloop van geslaagde allochtonen, en biedt het genoeg aanknopingspunten voor verder onderzoek. De auteurs hebben in ieder geval ook bereikt wat ze wilden: laten zien dat allochtonen en maatschappelijke achterstand geen synoniemen zijn.

Mies van Niekerk

Sabine de Rooij, Werk van de tweede soort. Boerinnen in de melkveehouderij. Van Gorcum, Assen/Maastricht, 1992.

De centrale onderzoeksvragen in dit boek betreffen 'de concrete inhoud van boerinnenarbeid en de wijze waarop de kwaliteit en inhoud van boerinnenarbeid veranderen alsook de veranderende arbeidsdeling tussen boer en boerin'. 'Die vragen worden gerelateerd aan het (mee)beslissen over de eigen arbeid, de resultaten van de arbeid en veranderingen in bedrijfsstructuur. Verder worden veranderingen in arbeidstijd en tijdsbesteding onderzocht.' Deze vragen komen voort uit de behoefte meer inzicht te krijgen in het eigenlijke interesse-veld van de onderzoekster, namelijk de effecten van de processen van schaalvergroting en specialisatie op boerinnenarbeid.

Uit allerlei studies in en buiten de landbouwsector is duidelijk geworden dat de gevolgen van technologische veranderingen niet sekse-neutraal verlopen. In de literatuur, aldus de schrijfster, zijn aanwijzingen te vinden voor het feit dat boerinnen minder dan voorheen hun arbeid en de resultaten ervan kunnen controleren. De interne macht van boerinnen, veronderstelt de onderzoekster, is afgenomen; die van de boer daarentegen verhoudingsgewijs toegenomen. Gekozen is voor een explorerend onderzoek om een antwoord te vinden op de vraag in hoeverre en met welke consequenties de uitwerking van processen van schaalvergroting en specialisatie op de arbeidsorganisatie en de arbeidsinhoud sekse-specifiek is. Wat is de rol van sekse bij veranderingen in de arbeidsverdeling op de boerderij? Heeft de boerin, als mede-eigenaresse van het bedrijf, als mede-ondernemster, als echtgenote, invloed op diverse ontwikkelingen in en rondom het boerenbedrijf?

In totaal 69 boerinnen, wonend in de melkveehouderijgebieden Lopikerwaard en het Land van Gouda en Woerden, werkzaam op vier typen bedrijven verschillend naar schaalgrootte en specialisatie, vormen de steekproef. De respondenten zijn uitvoerig ondervraagd. Het resultaat is dat de onderzoekster een goed en gedetailleerd beeld kan schetsen van de feitelijke gang van zaken van het arbeidsleven van de boerin en haar

subjectieve beleving daarvan, zoals arbeidstijd, tijdsbesteding, arbeidsinhoud, arbeidstaakbeheersing, arbeidsdeling en besluitvormingsprocessen. De inventarisatie van deze aspecten vormt de sterke kant van dit onderzoek. De actuele situatie en de variaties daarin tussen de onderscheiden bedrijfstypen komt vooral naar voren. De dynamiek en het hoe en waarom van de veranderingen binnen die afzonderlijke typen blijven echter onderbelicht. Een 'social change'-studie is het niet. De gekozen opzet maakt dat eigenlijk ook niet goed mogelijk. Omdat een vergelijking gemaakt wordt tussen vier bestaande actuele bedrijfstypen (wat op zich natuurlijk prima is) wordt geen recht gedaan aan de historische dimensie. Met andere woorden, hoe het voorheen was gesteld met de interne macht van de boerin wordt niet uit de doeken gedaan. Het zou een andere opzet en eigenlijk een historisch-sociologische studie vereist hebben om de dynamiek over bijvoorbeeld de laatste halve eeuw in het boerenbedrijf te kunnen analyseren. Nu blijft het ten aanzien van die dynamische kant ietwat behelpen. Ik heb soms de indruk gekregen dat de schrijfster zich behelpt met enig 'hineininterpreteren'. Zo wordt op sommige plaatsen in het boek gesuggereerd dat vroeger de boerinnenidentiteit en haar arbeidsdomein helderder en omvangrijker zou zijn en haar arbeidstaakbeheersing groter. Wellicht is dat zo, maar empirische gegevens hierover ontbreken. Graag had ik meer willen weten over de vraag of vroeger de boerinnenarbeid ook al 'arbeid van de tweede soort' was. Deze wens wordt nog versterkt door het feit dat ik eigenlijk van mening ben dat gegeven het totaal aan empirische onderzoeksbevindingen de slotconclusie van de studie niet voldoende overtuigend is. Aangetoond is volgens de onderzoekster dat 'de processen van schaalvergroting en specialisatie voor boerinnen een verlies aan controle over de eigen arbeid en het eigen arbeidsproces als geheel met zich brengen' en dat binnen de boerderij het werk in sterkere mate dan voorheen gecontroleerd wordt door de boer. Tevens wordt gesteld dat er sprake is van een afnemende werkvoltoening van de boerin en een daling van de kwaliteit van haar arbeid indien schaal en specialisatie stijgen (p. 221). Die conclusie lijkt te ongenueanceerd. Te

weinig expliciet is gemaakt op welke empirische bevindingen deze conclusie nu precies stoelt. Sterker nog, ik vraag mij af of de titel van het boek 'Werk van de tweede soort' wel een gelukkige is. Ik zou er op zijn minst een vraagteken achter gezet hebben. Ik kan mij moeilijk aan de indruk onttrekken dat het de onderzoekster zelf is die een hiërarchie in de diverse werkvelden en taken van boer en boerin postuleert en dat zij zelf vooral de waarde- en waarderingsoordelen over soorten werk inbrengt. Op diverse plaatsen in het boek immers blijkt uit de vraaggesprekken met boerinnen dat er juist in hoge mate sprake is van bijvoorbeeld werksatisfactie en van onmiskenbare invloed op de besluitvorming binnen het bedrijf. Zo staat een meerderheid van de respondenten negatief tegenover een herverdeling van arbeid op de boerderij en geeft 75 procent van de vrouwen aan het eens te zijn met hun man als het gaat over zaken die de man tot zijn beslissingsterrein rekent. Kortom, mij is onvoldoende duidelijk geworden door wiens bril boerinnenarbeid als werk van de tweede soort wordt gedefinieerd en geëvalueerd.

Als het de bril van de boerinnen zelf is, dan maakt de onderzoekster dat onvoldoende duidelijk. De bril van de man, de boer, is het in elk geval niet. Helaas zijn de boeren niet in het onderzoek opgenomen. Dat zou vooral nuttig zijn geweest om de betekenis te achterhalen die binnen een gezinsbedrijf wordt gehecht aan 'huwelijk en gezin' ook vanuit het gezichtspunt van echtgenoot en vader. Uit menig onderzoek blijkt dat 'huwelijk en gezin' als levensdomein belangrijker gevonden wordt dan het domein 'werk'. Hoe dit precies in boerengezinnen ligt weet ik niet, maar dit te weten is wel van belang alvorens men evaluerende termen gebruikt als 'ongelijkwaardig' en 'van de tweede soort'. Enige elementen van pioniersarbeid zijn aan deze studie niet te ontzeggen.

Onderhavig onderzoek kan een goede aanzet bieden tot de intensivering van studie naar het reilen en zeilen van gezinsbedrijven in andere sectoren van het economisch leven. Bijvoorbeeld over de rol van de vrouw als zelfstandige en als meewerkende echtgenote binnen het midden- en kleinbedrijf zijn nog maar schaarse gegevens voorhanden. Deze studie vraagt om ver-

der onderzoek naar de gevolgen van sociale verandering op het terrein van 'women in business'.

J.H. Pompe

Henk Ferwerda, Watjes en Ratjes. Een longitudinaal onderzoek naar het verband tussen maatschappelijke kwetsbaarheid en jeugdcriminaliteit. Proefschrift. Wolters-Noordhoff, Groningen, 1992.

Het proefschrift van Henk Ferwerda onderzoekt de achtergronden van jeugddelinquentie. Het begint met een uiteenzetting van de theorie van de 'maatschappelijke kwetsbaarheid'. Hierover kan worden gesproken bij: 'diegene die in zijn contacten met de maatschappelijke instellingen telkens weer en vooral te maken krijgt met de controlerende en sanctionerende aspecten ervan en minder geniet van hun positieve aanbod', aldus Ferwerda (p. 20). De maatschappelijke kwetsbaarheid bestaat uit de structurele en culturele elementen van het gezin.

In de criminologie kunnen theorieën worden ingedeeld op basis van hun assumpties over de natuur van de mens. Er zijn theorieën (sociale-controletheorie) die ervan uit gaan dat de mens in beginsel gemotiveerd is tot delinquentie. Delinquent gedrag is per definitie belonend. In dat geval moet een theorie over delinquentie verklaren waarom mensen geen delicten plegen en moet de theorie de 'remmende factoren' beschrijven. Andere theorieën (strain en subcultuur) gaan ervan uit dat de mens in principe geen delicten zal plegen tenzij hij er toe wordt gebracht. In dit geval zijn er dus 'motiverende/duwende' factoren nodig.

Bij Ferwerda wordt de maatschappelijke kwetsbaarheid beschouwd als de 'duwende factor' die iemand tot delinquentie leidt. Naast duwende factoren zijn er echter volgens hem eveneens remmende factoren die de kans op delinquentie verkleinen. Deze additionele factoren haalt Ferwerda voornamelijk uit de sociale-controletheorie van Hirschi, maar hij noemt eveneens de begrippen stigmatisering/labelling, en neutralisatietechnieken als oorzaken.

De gegevens voor het proefschrift zijn in

hoofdzaak afkomstig van 77 jongens die drie maal zijn geïnterviewd over een periode van drie jaar. Deze groep is geselecteerd op basis van zijn maatschappelijke kwetsbaarheid en is afkomstig uit een groter onderzoek (een Gronings panelonderzoek naar jeugdcriminaliteit) op basis van een predictiescore die de kans op delinquentie aangeeft. Deze predictiescore is opgebouwd uit gegevens over, onder andere, de arbeidsmarktpositie van de vader, warmte en dominantie in de opvoeding en schoolgegevens. Ferwerda heeft de 77 jongens met de meest ongunstige prognose benaderd voor een diepte-interview. Omdat deze jongens ook deel uitmaken van het bredere onderzoek was eveneens informatie uit de gestructureerde interviews beschikbaar. Er is bewust voor een longitudinale opzet gekozen om de 'delinquente carrière' te kunnen volgen.

Na een beschrijving van het delinquente gedrag van zijn respondenten bespreekt de auteur hun gezinsachtergrond, hun functioneren op school, hun vrienden en vrijetijdsbesteding, hun houdingen en perspectieven, en enkele persoonlijkheidskenmerken. Eerst vergelijkt Ferwerda de achtergronden van zijn 77 respondenten met de leeftijdsgenoten uit het panelonderzoek. Daarna deelt hij zijn respondenten in als conformisten, kruimeldieven of ernstige overtreders, uitsluitend op basis van het laatste meetmoment, en vergelijkt hij hun achtergronden. Ten slotte worden de achtergronden van de ernstige overtreders beschreven. Bij al deze vergelijkingen blijkt steeds dat de meest delinquente jongens de meest ongunstige achtergronden hebben. Zij onderscheiden zich van de minder delinquente (of niet delinquente) jongens op de volgende punten:

- hun gezinsachtergrond is slechter;
- hun schoolfunctioneren is slechter, zij vertonen veel wangedrag;
- zij hebben problemen met het naleven van regels en komen in conflict met allerlei autoriteiten, op school, tijdens de militaire dienst en bij de sportvereniging, waar zij 'snel uitgekeken zijn op hun lidmaatschap' (p. 113);
- zij hebben vaker een ongerichte vrijetijdsbesteding van uitgaan en rondhangen in de stad;
- in hun houding tegenover delinquentie zijn zij neutraler en minder afkeurend dan conformis-

ten. Maar een 'positieve houding' tegenover wetsovertredingen, zoals Ferwerda vermeldt (p. 117), blijkt niet uit de citaten die in de tekst zijn opgenomen;

- zij zijn impulsiever, twifelen minder over bepaalde beslissingen en hebben een geringere controle over hun handelen. Zij zijn sterker geneigd zich te laten leiden door hang naar spanning en avontuur.

Ferwerda beschrijft eveneens de carrière-patronen van de 77 maatschappelijk kwetsbare jongens. Hij verdeelt de respondenten per meetmoment in drie groepen: de kruimeldieven (de 'watsjes'), de ernstige overtredders (de 'ratjes') en de conventionele jongens. Hij besluit dat vooral de stabiliteit in delictpatroon opvalt. De meeste jongens vertonen in de loop der jaren ongeveer hetzelfde delict-patroon. Ten slotte blijkt dat ernstige delinquenten bij zeer gevarieerde vormen van deviant gedrag betrokken zijn, zoals gokken, druggebruik, overmatig drinken evenals bij de minder ernstige vormen van delinquentie (zoals graffiti).

Ferwerda stelt eveneens vast dat er sprake is van een opeenstapeling van problemen bij de ernstige delinquenten waarbij de ouders ook ernstig tekortschieten in hun opvoedende taak. Dit alles leidt tot een cumulatie van allerlei vormen van deviant gedrag. Hij spreekt van een deviancie-syndroom (p. 197, 221). Ten slotte stelt hij vast dat alle respondenten uiteindelijk voor zichzelf in de toekomst een leven in een conventioneel gezin wensen (p. 207) en dus geen leven in de criminaliteit verlangen.

Er kan een aantal kanttekeningen worden geplaatst bij het onderzoek. Allereerst rijst er een aantal vraagtekens bij het begrip *maatschappelijke kwetsbaarheid*. Ten eerste is het zodanig ruim gedefinieerd dat het moeilijk wordt om de theorie te falsificeren. Ten tweede lijkt het uitgangspunt te zijn dat delinquenten min of meer slachtoffer zijn van de samenleving of de positie van het gezin waarin zij worden geboren. Mensen zijn echter ook actief bezig om zich posities te verwerven. Een bepaalde sociaal-economische status en een specifieke schoolopleiding zijn niet uitsluitend een gegeven, maar zijn ook het gevolg van het eigen gedrag (zie bijv. Scarnecki, 1985; Robins, 1966). Ten derde sluiten

naar mijn gevoel de definitie en de verdere uitwerking van het begrip (die tot uitdrukking komt in de operationalisatie ervan) niet goed aan. Gezien de definitie zou men verwachten dat het aantal negatieve contacten met maatschappelijke instellingen wordt geteld. Maar in feite bevat de operationalisatie een mengeling van begrippen uit verschillende criminologische theorieën. Ten slotte wil Ferwerda het begrip kwetsbaarheid, dat op zichzelf een integratie is van de sociale controle, de strain-theorie met erin ook nog elementen van sub-cultuur – en de labellingbenadering, weer extra uitbreiden met de sociale-controletheorie. Een integratie bovenop de integratie. Het is de vraag of dit zinvol is. Alles bij elkaar vind ik het theoretisch hoofdstuk vrij rommelig.

Wat betreft het *longitudinale aspect* kan het volgende worden opgemerkt: er zijn twee belangrijke redenen aan om longitudinaal onderzoek te doen (Blumstein, Cohen & Farrington, 1988): 1) dergelijk onderzoek is nodig om een adequate politiek van selective incapacitation¹ te voeren, 2) de oorzaken van het starten van een carrière hoeven niet dezelfde te zijn als de oorzaken voor continuering of voor het beëindigen van de carrière. Beide punten komen echter nauwelijks aan bod in Ferwerda's onderzoek. Alles bij elkaar genomen vind ik dat wat betreft het longitudinale aspect het onderzoek eerder een illustratie is van de bezwaren van Hirschi en Gottfredson (1990) ertegen.

Ferwerda meent dat hij een tweedeling in de delinquentie heeft gevonden. Het is de vraag of deze tweedeling in de werkelijkheid ook zo voorkomt. Ferwerda heeft deze tweedeling niet gevonden maar zelf gemaakt door de delinquenten respondenten in twee groepen in te delen (p. 200). Hij had bijvoorbeeld ook drie groepen kunnen maken: zijn conventionele jongens plegen namelijk weinig (en niet *geen*) delicten. Nog waarschijnlijker is dat er in de werkelijkheid vooral graduele verschillen in delinquentie zijn. Ten slotte kan worden opgemerkt dat op enkele plaatsen in het boek de gegevens op een enigszins tendentieuze en onduidelijke wijze worden beschreven waarbij beschrijving en analyse van gegevens door elkaar heen lopen.

Ook al kan er altijd kritiek worden uitge-

oefend, Ferwerda heeft een interessant boek geschreven, dat voor een ieder die belangstelling heeft voor jeugd delinquentie het lezen waard is.

Marianne Junger

1. Met selective incapacitation wordt bedoeld: 'to reallocate current prison capacity primarily for those offenders who pose the greatest risk', in termen van frequentie van delinquent gedrag (Blumstein, Cohen & Farrington, 1988, p. 25).

Literatuur

- Blumstein, A., Cohen, J., Farrington, D. (1988). Criminal Career Research: Its value for Criminology. *Criminology*, 26, 1-36.
- Gottfredson, M.R. & Hirschi, T. (1990). *A General Theory of Crime*. Stanford: University Press.
- Robins, L.N. (1966). *Deviant Children Grown up*. Baltimore: Williams and Wilkins.
- Sarnecki, J. (1985). *Predicting Social Maladjustment; Stockholm boys grown up*. Stockholm, National Council for Crime Prevention Swede, Research Division, Report no 17.

Henk A. Becker, Generaties en hun kansen. Meulenhoff, Amsterdam, 1992.

Waarom zijn zo veel academisch opgeleide der-tigers bij voortduring aangewezen op tijdelijke banen? Waarom krijgen recent gepromoveerde jonge wetenschappers tegenwoordig zo zelden spontaan een leerstoel aangeboden, terwijl dat de generatie die nu ouder is dan vijfenvijftig regelmatig overkwam? Hoe komt het dat de generatie-Raas onder de Nederlandse profwielrenners grossierde in ereplaatsen, terwijl de generatie-Breukink bij voortduring ziek, zwak en misselijk is en het halen van de eindstreep voor deze renners op zich al een immense prestatie lijkt? Deze en talrijke gelijksoortige vragen worden dagelijks in vele toonaarden gesteld, zowel binnen de wetenschap als daarbuiten. Het is dan ook niet

verwonderlijk dat een vlot geschreven boek, waarin de Utrechtse socioloog Henk Becker zijn ideeën uiteenzet over generaties en de goede en kwade kansen waarmee zij in het twintigste-eeuwse Nederland te maken krijgen, na een half jaar aan een derde druk toe is.

Het vlotte karakter van het boek vloeit vooral voort uit het feit dat de auteur zich in ruime mate bedient van een methode die door Pen (1985) is aangeduid als 'colligatie', het 'samenweven' van theorie, feiten, impressies en soms meningen tot één samenhangend – in dit geval boeiend – verhaal. Op zijn beurt duidt Wolfson (1993, p. 14) deze methode dan ook aan als 'de kunst van het verhalen vertellen'. Dat Becker deze kunst verstaat, wordt treffend geïllustreerd door de literatuurlijst en het notenapparaat, dat overigens goedgevoelend zonder problemen in de hoofdstekst verwerkt had kunnen worden. De auteur luistert zijn uiteenzetting op met verwijzingen niet alleen naar een groot aantal moderne sociologen, maar vermeldt tevens werken van Bismarck, Comte, Fromm, Meadows, Beatrix van Oranje Nassau, Pascal, diverse demografen en politicos, alsmede romanciers als Philip Roth en Toergenjev. De geïnteresseerde niet-vakgenoten voor wie het boek bedoeld is, zullen dan ook zeker baat vinden bij een brede algemene ontwikkeling om de auteur steeds op zijn erudiete pad te kunnen volgen.

Na een inleidend hoofdstuk volgen twee hoofddelen, respectievelijk getiteld 'Patroon' en 'Achtergronden'. In het eerste hoofddeel beschrijft de auteur de levensloop van de door hem onderscheiden generaties. Dit zijn achtereenvolgens de 'vooroorlogse generatie' (geboren tussen 1910 en 1930), de 'stille generatie' (1930-1940), de 'protestgeneratie' (1940-1955) en de 'verloren generatie' (1955-1970). Elke generatie omvat een aantal geboortecohorten, die geboren en getogen in een zelfde periode een *min of meer* (cursivering JS) gemeenschappelijk lot ondergaan en zich daarvan bewust zijn respectievelijk zich dienovereenkomstig gedragen. Per generatie kan één cohort steeds worden aangemerkt als kerncohort; de kenmerken van dit cohort zijn het meest typerend voor de betreffende generatie. De levenslopen van de verschillende generaties worden in brede, impressionistische trekken ge-

schetst. Zo lezen we over de 'stille generatie' (N.B. in het boek worden alle generaties consequent met hoofdletters geschreven, dus 'Stille Generatie') dat '(d)e sfeer van hard werken en zuinigheid (...) uiteraard niet bevorderlijk (was) voor deelname aan culturele activiteiten (...). Je las veel, bij voorkeur uit geleende boeken. (...) Wie muzikale aanleg had, concentreerde zich op de blokfluit (...)' (p. 57). Bij de bespreking van de levensloop van de verschillende generaties schuwt Becker (soms stevig aangezette) normatieve uitspraken niet. Zo neemt hij bij de bespreking van de 'vooroorlogse generatie' het thans gevoerde ouderenbeleid op de korrel (p. 48/49). Dit munt zijns inziens niet uit door zorgvuldigheid. Uitspraken over de noodzaak voor de 'stille generatie' om na het vijfenzestigste levensjaar door te werken en over de emancipatie op oudere leeftijd van de 'protestgeneratie' hebben eveneens een nogal stellig karakter.

Het eerste hoofddeel wordt besloten met een discussie rond de vraag of er voor de na 1970 geboren cohorten opnieuw van een generatie kan worden gesproken. Daarbij blijkt nogmaals duidelijk dat het afbakenen van generaties een lastige zaak is. Zo concludeert de auteur zelf bij de bespreking van de ontwikkeling van het gemiddeld kindertal per vrouw (p. 60/61) dat er in Nederland veeleer sprake is van geleidelijke verschuivingen dan van abrupte breuken. Ook elders maakt de gehanteerde terminologie duidelijk dat niet alle leden van een generatie dezelfde ontwikkeling doormaken. Zo wordt er nu eens gesproken van verschijnselen die betrekking hebben op 'grote groepen', dan weer over 'niet iedereen' of over 'velen van hen'. Daarnaast wordt onderkend dat generaties gedeeltelijk naast elkaar bestaan, in die zin dat elke generatie voorlopers en achterblijvers kent. Bovendien verschilt bijvoorbeeld ook de positie van mannen en vrouwen binnen generaties. Dat doet de vraag rijzen wat de waarde is van het hanteren van generaties als ordeningscriterium. Met andere woorden, begrijpen we bepaalde maatschappelijke verschijnselen beter of kunnen we ze via het beleid beter gewapend tegemoet treden, als in aanvulling op diverse andere grootheden (zoals bijvoorbeeld leeftijd, opleiding, geslacht) ook de generatie waartoe iemand behoort in de

analyse wordt betrokken?

De lezer die met deze vraag in het achterhoofd reikhalzend uitziet naar het tweede hoofddeel wacht een zekere mate van teleurstelling. Het tweede hoofddeel biedt eerst enige theoretische reflectie op het denken over generaties. Vervolgens gaat de auteur nader in op het door hem gehanteerde theoretisch kader. De 'generatietheorie', die past binnen het schema van de rationale-keuzetheorie, stoelt op twee hoofdhypotheseën. De eerste is ontleend aan de psychologie en stelt dat individuen tijdens hun formatieve jaren (pubertijd en adolescentie) het meest openstaan voor de vorming van waardenoriëntaties. Dit laatste is op zich een uitdrukking van het verschijnsel dat individuen na een ingrijpende verandering in hun leven extra vatbaar zijn voor nieuwe (normatieve) indrukken (door Becker aangeduid als de hypothese van de initiële socialisatie, p. 132). Naast deze hypothese met betrekking tot de doelstellingen die door (groepen van) individuen worden nagestreefd, formuleert Becker een hypothese met betrekking tot de restricties c.q. de middelen, aangeduid als de hypothese van de relatieve schaarste. Deze houdt in dat relatieve schaarste die leden van een generatie tijdens hun formatieve periode ondervinden (bijvoorbeeld met betrekking tot financiële hulpbronnen, kansen op onderwijs, banen), min of meer blijvend gevolgen zal hebben voor de levenslopen, waardenoriëntaties en gedrag van de betrokken cohorten. Volgens deze hypothese zet een gebrek aan scholing de generatie die daardoor getroffen wordt levenslang op achterstand. Ook het stigma van jeugdwerkloosheid kan, als het tegenzit, de drager een leven lang achtervolgen. Terwijl waarden in de loop van de tijd kunnen veranderen, geldt dat voor de gevolgen van de relatieve schaarste volgens Becker niet: wie gedurende enige tijd werkloos geweest is, kan dat feit als zodanig niet ongedaan maken.

In de beschouwing over de verzorgingsstaat waarmee het tweede hoofddeel wordt voortgezet, blijft de 'link' met de generatietheorie onduidelijk. Als het over de toekomst van de verzorgingsstaat gaat, die wordt besproken aan de hand van eerder door het Centraal Planbureau ontwikkelde scenario's, lijkt de koppeling met een beschouwing over generaties zelfs enigszins

gezocht. Toch liggen hier, vooral in samenhang met de hypothese van de relatieve schaarste, verschillende interessante punten voor discussie. Zo kan men de vraag stellen of de relatieve schaarste tijdens de formatieve periode van een generatie wel een exogeen karakter heeft. Dit geldt ongetwijfeld wel voor de absolute schaarste waarmee alle generaties op een bepaald moment worden geconfronteerd (het periode-effect). Maar is de verdeling van die schaarste niet vooral een zaak van politieke keuzes? Aansluitend ligt het voor de hand de vraag te stellen of bijvoorbeeld een omvangrijke generatie die zich tijdens de formatieve periode tekort gedaan voelt, later niet zal proberen de schade in te halen. Zeker in een democratie kan de macht van het getal daarbij een belangrijke rol spelen (zie bijvoorbeeld Hartog, 1981, voor een verklaring op basis van dit getalscriterium van de omvang van de collectieve sector). Voor een analyse van het samenspel tussen generaties lijkt aandacht voor dit type gevolgen van het optreden van relatieve schaarste tijdens de formatieve periode onontbeerlijk.

Ondertussen doet ook het hoofdstuk over de verzorgingsstaat het gemis aan empirisch onderzoek in het boek pijnlijk voelen. Weliswaar wordt de toepassing van de generatietheorie kort toegelicht (p. 138/139) en bevat het boek uitvoerige verwijzingen, alsmede een aanhangsel waarin opgenomen een overzicht van het onderzoek naar generaties. Onduidelijk blijft welke verklaringsvragen in het empirisch onderzoek precies gesteld worden (Eén ervan luidt in elk geval: komen levenslopen van leden van een generatie overeen met een vooraf ontworpen 'standaardlevensloop?') en op welke wijze deze vragen vervolgens worden beantwoord. Ongetwijfeld kan de doelgroep en het karakter van het boek hier veel verklaren. Uitspraken als 'Het is niet onaannemelijk, dat onderzoek in ons land tot soortgelijke uitkomsten zou voeren' (p. 65) zullen toch bij veel lezers de behoefte doen rijzen aan een duidelijker uitleg hoe zo'n onderzoek zou moeten verlopen.

Zoals gezegd, lezing van het tweede hoofdstuk verloopt enigszins teleurstellend voor wie geïnteresseerd is in de betekenis van generaties als ordeningscriterium. Dat deze vraag niet aan

de orde komt, is des te opmerkelijker, waar in de demografie relatief vaak aandacht wordt besteed aan het zogeheten 'APC-probleem' (de intergeneratie van leeftijds-, periode- en cohorteffecten). Ook hier had een nadere bespreking van een van de empirische studies verheldering kunnen bieden. Nu blijft de lezer met de vraag zitten of het voor de verklaring van welk maatschappelijk of wetenschappelijk probleem dan ook echt zinvol is om de gehele Nederlandse bevolking in vier of vijf brede categorieën onder te brengen, die op het oog intern niet minder variatie tonen dan onderling.

Ondanks deze tekortkomingen in met name het tweede hoofdstuk vormt het denken in termen van generaties een intrigerende benadering, die een gedeelte van zijn populariteit ongetwijfeld ontleent aan zijn deterministische karakter. Zoals het vissen-meisje nooit de hand van de boogschutter-jongen zal winnen, omdat zij onder het 'verkeerde' sterrenbeeld is geboren, zo zal wie als lid van de 'verloren generatie' ter wereld kwam altijd het excuus hebben geen directeur of hoogleraar te zijn geworden, omdat hij of zij op het verkeerde moment is geboren. Een niet noodzakelijk juiste, maar wel prikkelende gedachte. En vormt het aandragen van prikkelende ideeën van oudsher niet een der belangrijkste taken van de wetenschap ...

J.J. Schippers

Literatuur

- Hartog, F. (1981). Openbare financiën en overlegdemocratie. In: P.J. Eijgelshoven & L.J. van Gemerden (red.), *Inkomensverdeling en openbare financiën. Opstellen voor Jan Pen*, (p. 111-127).
- Pen, J. (1985). *Among economists; reflections of a neo-classical post keynesian*, North-Holland, Amsterdam.
- Wolfson, D.J. (1993). *Kerntaken: van verzorgingsstaat naar transactiestaat*, Oratie Erasmus Universiteit Rotterdam. Groningen: Wolters-Noordhoff.